

Családfenntartó anyák munka-magánélet harmonizációs kísérletei Magyarországon*

A fejezetünkben bemutatandó kvalitatív vizsgálat, mely egy nagyszabású nemzetközi családszociológiai kutatás részeként készült,ⁱ a következő kutatási kérdések megválaszolását tűzte ki célul: Vajon azáltal, hogy egy (heteroszexuális) családban nő a fő kenyérkereső, változik-e a családi együttélés dinamikája: befolyásolja-e az aktuális helyzet az egyik vagy a másik félnek a szocializáció során elsajátított nemi szerep-felfogását? Hatással van-e ez a felállás a háztartási, gyermekgondozási feladatok megosztására? Kihat-e a pár közötti erőviszonyokra az, hogy – legalábbis anyagi értelemben – nem a férfi a családfenntartó?

Tanulmányunkat a nemzetközi és a magyar szakirodalom áttekintésével kezdjük, mely vizsgálatunk elméleti alapját adta. Ezután rátérünk a 2014 és 2015 folyamán lezajlott empirikus vizsgálat során alkalmazott módszerek, majd pedig kutatási eredményeink és következtetéseink ismertetésére.

ELMÉLETI ÁTTEKINTÉS

Bár a 20. század második felétől kezdve megfigyelhető, hogy csökken a kenyérkereső férfiak száma Európában, továbbra is viszonylag ritkák azok a családok, ahol a fő kenyérkereső nő (Klesment–Van Bavel 2015). Ugyanakkor, mivel a nők iskolai végzettségének emelkedése magasabb kereseti lehetőséget biztosíthat számukra a munkaerőpiacon, ennek következtében reális lehetőségnek tűnik, hogy a jövőben egyre több nő válik majd családfenntartóvá.

---

* A tanulmány egy korábbi angol nyelvű változata megjelent: Mária Neményi – Judit Takács (2016). Main breadwinner women in Hungary and their work-family balance related coping strategies. *Intersections, EEJSP*, 2(3), 97–117. DOI: 10.17356/ieejsp.v2i3.170.

A családfenntartó nőkkel foglalkozó egyik első kutatás az Egyesült Államokban zajlott az 1980-as évek elején, ahol a férjüknél jelentősen jobban kereső nőket és családi környezetüket vizsgálták egy „korábban figyelmen kívül hagyott modern házassági mintázat” részeként (Atkinson–Boles 1984: 861). A kutatás többek között azokra a – normatív elvárásoktól való eltérés társadalmi költségeiként értelmezett – negatív reakciókra is felhívta a figyelmet, melyekkel az érintetteket illette a külvilág: a házastársuknál kevesebbet kereső férjeket például gyakran „férfiatlan lúzereknek”, feleségeiket pedig nőietlennek, hatalmaskodónak és manipulatívnak tartották (Atkinson–Boles 1984: 864). A szerzők ugyanakkor ezeknek a családformáknak az előnyei közé sorolták a feleségek számára kibontakozó karrierlehetőségeket és a férjek felszabadítását a családi élet pénzügyi háttérének egyszemélyes biztosításával járó terhelés alól; továbbá az ilyen családi formációk a megszokottnál rugalmasabb nemi szocializációs kereteket biztosíthattak az itt felnövő gyermekek számára (Atkinson–Boles 1984: 868).

Észak-amerikai és ausztrál kvantitatív vizsgálatok becslései szerint a kétkeresős háztartások körülbelül egynegyedére jellemző, hogy a feleség többet keres, mint a férj (Winkler et al. 2005; Sussman–Bonnell 2006; Drago et al. 2005). Európában többek között francia munkaerő-felmérések adatai alapján vizsgálták a családon belül fő kenyérkereső pozícióba került nők helyzetét, és arra keresték a választ, hogy ez a jelenség a fokozódó női emancipációval függhet-e össze, vagy inkább a társadalom elszegényedésének, illetve a szegénység feminizálódásának újabb megnyilvánulásaként értelmezhető (Bloemen–Stancanelli 2007; 2015). Emellett egyre több tanulmány foglalkozik az otthon maradó apák és a mellettük fő kenyérkeresőként tevékenykedő anyák alkotta családokkal is (lásd például: Chesley 2011; Doucet 2004; Jentsch–Schier 2017).

Ahogy a kétkeresős családmódel a 20. század második felétől egyre elterjedtebbé vált a nyugati világban, a család szociológusok és a társadalmi nemi szerepek kutatói is egyre több figyelmet szenteltek a családon belüli szerep- és munkamegosztás kérdéseinek (Raley et al. 2006; Greenstein 2000). A kutatási eredmények pedig azt mutatják, hogy számos előnnyel járhat, ha a házastársak vagy az együtt élő partnerek megosztják egymás között a családfenntartás anyagi felelősségét: ilyen előny lehet a magasabb háztartási jövedelemszint elérésén és a pénzügyi stresszhelyzetek ritkábbá válásán túl a közös tapasztalatok megosztása és több, potenciálisan mindkét fél számára érdekes beszélgetési téma megjelenése (Munsch 2015).

A családon belüli munkavégzés hagyományos, nemek szerint elkülönülő megosztása és ennek következtében a háztartási munkák és a szülői feladatok területén tapasztalható egyenlőtlenségek azonban a családi struktúrák változásai ellenére is sokfelé fennmaradtak (Milkie et al. 2010; Takács 2008). A gyermeknevelésre sokan még mindig úgy tekintenek, mint szinte kizárólagosan anyai kötelességre, mivel

a nőket „természetükből adódóan” alkalmasabbnak gondolják a másokról való tördésre, mint a férfiakat – még azokban a társadalmakban is, ahol a nők döntő többsége fizetett munkát végez (Silverstein–Aubrecht 1999).

Ez a megközelítés szintén jellemző a posztoszocialista országokban, ahol pedig az államszocialista időszakban a nők foglalkoztatási aránya gyorsabb ütemben és nagyobb arányban növekedett, mint a nyugat-európai társadalmakban: ám a férfiak és a nők munkaerőpiaci és karrierlehetőségeinek terén a nemek közötti egyenlőséget nem sikerült megvalósítani, ahogy a házimunka és a gyermekgondozási feladatok is főként a nőkre maradtak (Gal–Kligman 2000; továbbá Rési 197–229. oldal jelen kötetben). A posztsovjet világban ugyanakkor gyakran hallani a természetes nemi rend felfordulásából adódó veszélyekről, melynek főszereplői az elbukó férfihatalom romjain erőre kapó nők lennének: ez az érv jól használható többféle politikai helyzetben, amikor utalni lehet azokra a potenciális károokra, amiket állítólag a biológiailag meghatározott férfi és női szerepek megváltoztatása okozhat (Radhakrishnan–Solari 2015).

Hacsak nem akarunk biológiai esszencializmustól áthatva gondolkodni, a nők és férfiak viszonyát társadalmi konstrukcióként kell kezelnünk, míg a hagyományos értékek túlélésében meg kell látnunk azokat a strukturális feltételeket, melyek szisztematikusan rendelik a nőket a férfiakhoz képest előnytelenebb társadalmi – és különösen munkaerőpiaci – pozíciókba a pénzügyi és társadalmi elismerés tekintetében egyaránt. Azokat a személyeket és párokat pedig, akik nem akarják vagy nem képesek teljesíteni a kulturális normák által előírt és a társadalmakba mélyen bevéssződött nemiszerep-elvárásokat, szabályszegőként és normabontóként lehet büntetni mind személyközi, mind társadalmi szinten. A társadalmi kapcsolatok nemi jellegzetességei a társadalmi élet férfiasként vagy nőiesként számon tartott napi tevékenységei során alakulnak ki, így a megfelelő nemi normák elsajátítása a férfi és női nemi identitások újratermelésén keresztül a nők és a férfiak szociális reprezentációinak (Moscovici 1988) meghatározó tényezőjévé válik. Ez az önbeteljesítő folyamat tartja fenn a nemek közötti különbségek rendszerét, ami újratermeli a nők férfiak általi alárendelését. Ha azonban egyre több szabályszegő és normabontó jelenik meg a rendszerben, akkor ez változáshoz vezethet a társadalmi intézményekben, és következőképp a nőiességgel és férfiassággal összefüggő társadalmi koncepciókban is.

A szülői státusz, az apai és anyai szerep a férfiak és nők közötti egyenlőtlenségek egész sorát alakítja, beleértve a jövedelmi különbségeket, az időfelhasználást és a karrierutakat. A kutatók, amikor a házimunka megosztása és a szülők jövedelemszerző tevékenysége közti kapcsolatot vizsgálják, többnyire vagy a csere-alku folyamatokra (*exchange-bargaining*), vagy pedig a társadalmi nemi viszonyokra fókuszálnak (Thébaud 2010). A csere-alku perspektíva szerint az alkupozíció erejét a személy relatív jövedelmi helyzete határozza meg, ami alapján a házastársához

képest magasabb jövedelem feljogosít a kevesebb otthoni munka végzésére. Ez azonban nem egyformán érinti a kenyérkereső férfit és a kenyérkereső nőt, és egyik esetben sem feltétlenül tükröződik a tényleges munkamegosztásban (Yavorsky et al. 2015).

A férfiak ugyan a kétkeresős családokban valóban több házimunkát végeznek, mint azokban, ahol ők a kizárólagos kenyérkeresők, de a nőkhez képest jellemzően még az egyenlő szintet sem érik el, nemhogy megfordítanák a hagyományos nemi alapú munkamegosztást ott, ahol a nő a fő családfenntartó (Blaskó 2006). Másrészt időmérleg-kutatások tanúsága szerint a kenyérkereső nők is nagyobb részt vállalnak a házimunkából és a gyermeknevelésből, mint férfi társaik (Craig–Mullan 2011). E kutatási eredmények értelmezéséhez érdemes visszanyúlni egy több mint húsz évvel ezelőtti amerikai tanulmányhoz, ami azt hangsúlyozta, hogy például a házimunka rendszeres elvégzése, illetve el nem végzése az internalizált társadalmi nemi szerepeltvárások „kijelzésére” szolgálhat: különösen a fizikai munkát végző vagy szegényebb férfiakra találták jellemzőnek, hogy limitált anyagi helyzetük kompenzálása során a házimunkával szembeni harcok ellenállással próbálták hangsúlyosabbá tenni férfiasságukat (Brines 1994). Ezekben a helyzetekben tehát a feleségüktől gazdaságilag függő helyzetbe került férjek a házimunka el nem végzése révén társadalmi férfiszerepüket vélték erősíteni. Ez a folyamat írható le a „doing gender” fogalmával (West–Zimmermann 1987), ami arra utal, hogy a két világosan elkülönítettként tételezett nemnek megfelelő viselkedés dinamikus folyamatokban alakul, interakciókban keletkezik és termelődik újra. Ezek során a nők a gyermekekkel és más családtagokkal való törődésük révén (amibe beletartozik a házimunka elvégzése is) nőiességüket erősítik, míg a férfiak férfiasságukat mutathatják ki családfenntartó szerepük gyakorlásával, illetve azáltal, hogy véletlenül sem végeznek el olyan, a nőktől elvárt feladatokat, mint amilyen a házimunka is (Yavorsky et al. 2015; Deutsch 2007).

Számos magyarországi családpszichológiai kutatás bizonyítja, de a – média által befolyásolt és közvetített – közvélemény is azt tükrözi, hogy a hazai férfiak és nők együttélését döntően a hagyományos szerepmegosztás jellemzi (lásd pl. Dupcsik–Tóth 2008, 2014; Murinkó 2014). A már több évtizede kialakult és jellemzővé vált női foglalkoztatás ellenére nem szűnt meg a nők férfiakhoz képest alárendelt helyzete a munkaerőpiacon, és nem csökkent lényegesen a háztartás és gyermeknevelés nagyobbrészt nőkre háruló terhe – és mindez nemcsak az elvárások szintjén, hanem a mindennapi gyakorlatokban is tapasztalható.

A második világháború után bekövetkezett radikális fordulat ugyan statisztikai értelemben szétrobbantotta a hagyományos családot (Lőcsei 2008), és az államszocializmus nőket és családokat érintő fontos intézményei (bölcsődék, óvodák, napközi otthonos iskolák) a korábban családanyákra háruló terhek egy részét valóban átvállalták, mindez azonban nem volt képes a családi szerepekről alkotott felfogás

gyökeres megváltoztatására. A nemi alapon elvárt tradicionális szerepviselkedések továbbélése, sőt bizonyos értelemben megerősödése szempontjából bekövetkező újabb fordulatot az 1967-ben bevezetett gyes, majd a dolgozó nők gyermekvállalását bátorítani kívánó 1985-ben bevezetett gyed jelentette. A szocializmus korai szakaszában a képzetlen női munkavállalók a munkaerő tartalékhaderegét jelentették, későbbi feleslegessé válásuk idején a gyermekgondozással töltött ún. inaktív munkaerő-állapot viszont képes volt a munkanélküliség nélküli ország illúzióját fenntartani. Ezekben az évtizedekben ugyan dinamikus emelkedett a nők iskolázottsági szintje, az 1989–90-es rendszerváltozás idején a felsőoktatásban részt vevő nők aránya már elérte a férfiakét, mégis tartósan fennmaradt a nők és férfiak közötti megkülönböztetés mind a munkaerőpiacon, mind a magánéletben, és ha egyre kifinomultabb formában is, de máig érvényesül a munkavállaló nőkkel szembeni diszkrimináció minden formája (Tardos 2012; Neményi et al. 2013). A jól ismert jelenségek, mint a vertikális és horizontális szegregáció vagy az üvegplafon (Nagy 2014, 2016, továbbá jelen kötet 457–485. oldal), mélyen befolyásolják a nők önképét és beépülnek az önmagukkal szembeni elvárásaikba is: így a munkahelyi és a családon belüli feladatok összeegyeztetésének kettős terhe nemcsak tényszerűen nehezíti meg a nők életét, hanem – ha kényszer szülte módon is – többnyire sorsszerűként élük meg alárendelt helyzetüket.

Az elmúlt évtizedekben folytatott attitűdvizsgálatok alátámasztják, hogy a magyar társadalom többsége a férfiakat tekinti családfőnek, és elsősorban a nőktől várja el a gyermeknevelés és a háztartási munka végzését (lásd pl. Blaskó 2006). Minderre döntő befolyást gyakorolt a Magyarországon az ötven éve bevezetett, azóta töretlenül népszerű és a korai gyermeknevelés időszakának már több nemzedék számára szinte szinonimájává vált gyes intézménye is (Blaskó 2011). A férfiak és nők közötti hátrányos megkülönböztetés tilalmának az EU-hoz való csatlakozással is megerősített követelménye, valamint a genderkutatóknak és a lassan hazánkban is terjedő feminizmus képviselőinek törvényhozásra is némi hatást gyakorló elvárásai – néhány, a férfiakat, apákat is a családi feladatokba bevonni kívánó jogszabály, rendelet meghozatala, pl. a gyes apákra való kiterjesztése – ellenére úgy tűnik, a férfiak és nők többsége a hagyományos szerepmegosztás híve maradt (Gregor 2014; Murinkó 2014). Paradox módon azonban a 20. század második felétől kezdve maga a hagyományos család intézménye ingott meg (Somlai 2013). A válások számának folyamatos emelkedése, a házasság nélküli együttélés terjedése, a bomlékony kapcsolatokban született gyermekek számának növekedése, az egyszülős családok, a mozaikcsaládok és egyéb alternatív családformák megjelenése és szaporodása a nagyjából hagyományos családi attitűdök és az egyre növekvő mértékben terjedő, azoknak ellentmondó mindennapi gyakorlatok közti szakadékra világít rá (Dupcsik–Tóth 2014).

Európai összehasonlító kutatások arra is rámutatnak, hogy a munkaerőpiaci részvétel és az otthoni munkamegosztás tekintetében éppen a posztoszocialista országokat jellemzik a nemek szerinti legnagyobb különbségek (Hobson–Oláh 2006; Puur et al. 2008; Hobson–Fahlén 2009). Ezt támasztja alá például, hogy az EU-ban Magyarországon, Szlovákiában és a Cseh Köztársaságban a legalacsonyabb a háromévesnél fiatalabb gyermeket nevelő anyák foglalkoztatási aránya (OECD 2015), és ezt tükrözi vissza a magyarországi családpolitikai intézményrendszer is, mely az anyákat akár három évig távol tarthatja a munkaerőpiactól, ami más európai országokkal összehasonlítva is igen hosszú időnek számít. A fő kenyérkereső szerep a nők körében – hasonlóan a fizetett munkavégzést otthoni törődő munkára cserélő „főállású apasághoz” a férfiak körében (Takács 2017) – tehát nem tekinthető elterjedt jelenségnek Magyarországon, ahol a rendszerváltás után felerősödött hagyományos familialista szociálpolitikai megközelítések tűnnek továbbra is a legjellemzőbbnek (Dupcsik–Tóth 2008), melyek gyakran tükrözik a – Gary Becker (1981) háztartási specializációs elméletére utaló – *Becker equilibrium* logikáját (Esping-Andersen 2009).

Ám a 21. század eleji európai vizsgálatok éppen azt mutatják, hogy a háztartási specializáció jelentősége egyre inkább csökkenni látszik (Schoen et al. 2006): azokban a háztartásokban, ahol a nő az otthonteremtésre, a férfi pedig a fizetett munkára szakosodik, nem növekszik meg a partnerek közötti kapcsolattal való elégedettség. A kapcsolat minőségének szubjektív értékelésében sokkal inkább a partnereknek a nemi szerepekkel és a családi élettel kapcsolatos attitűdjei a meghatározóak. Egy holland kutatás eredményei szerint például az egyenlő partnerek kapcsolatai boldogabbak, mint a nem egyenlő partnereké: vagyis a túlzott háztartási specializáció nem járul hozzá a párok jóllétéhez (Keizer–Komter 2015).

Ma Magyarországon a munka és a magánélet összehangolása gyakran válik problémaforrássá az együtt élő családok és partnerek mindennapjaiban: gyakori tapasztalat, hogy a fizetett munkavégzés akadályozza az embereket abban, hogy elég időt töltsenek a családjukkal vagy partnerükkel, akiknek elege van a munkahelyről hazahozott feszültség otthoni feldolgozásából (Takács 2008, 2013). Ugyanakkor sok magyar családban csak a fizetett munkát tekintik igazi munkának, míg a házimunka fontossága főként akkor értékelődik fel, amikor valamilyen okból nincs elvégezve; korábbi kutatások azt is megmutatták, hogy egy kapcsolat elején a párok nagyobb eséllyel végzik együtt a házimunkát, mivel szeretnének minél több időt együtt tölteni (Neményi–Takács 2006). Gyermekvállalás után azonban a helyzet általában megváltozik, és a házimunka túlnyomórészt a nők feladatává válik, akik partnerük közreműködésére csak igen korlátozott mértékben számíthatnak (Bukodi 2006). Ezzel is magyarázható, hogy a munka és a magánélet összehangolásának nehézségei nem feltétlenül tudatosodnak a családtagokban, illetve a megoldások keresése

e nehézségekre nem tűnik központi kérdésnek sem a családok, sem a társadalom életében, míg – különösen gazdaságilag válságos időszakokban – a munkavállalás ténye sokszor önmagában is pozitívumként tűnhet föl. Így különösen a kisgyermekes dolgozó szülők gyakori tapasztalata a folytonos időhiány: mintha egyfajta időprésbe szorulva kellene élniük éveken át, aminek a föloldását nem segítik a magyar munkaerőpiac olyan szerkezeti jellemzői, mint a foglalkoztatottság bizonytalanságaiból adódó növekvő munkavállalói kiszolgáltatottság, a hosszú munkaidő, a rész-munkaidős foglalkoztatás korlátozottsága és az alacsony bérek (Hobson et al. 2011).

A KUTATÁSI MINTA ÉS AZ ALKALMAZOTT MÓDSZEREK

Kutatási kérdéseink megválaszolásához a 2014–15-ös évek folyamán 22 olyan Magyarországon élő nővel készült interjú, akik házasságban vagy heteroszexuális párkapcsolatban élnek, kiskorú gyermeket vagy gyermekeket nevelnek, és a családi összjövedelem nagyobb részét – legalább 60%-át – az ő keresetük biztosítja. A kutatásban tehát nem szerepeltek egyedülálló vagy azonos nemű párkapcsolatban élő anyák, mivel vizsgálatunk fókuszában heteroszexuális együtt élő partnerek viszonyrendszere állt.

Az interjúalanyokat hirdetés útján, illetve hólabdamódszerrel találtuk meg.

Interjúalanyaink többsége (13 fő) Budapesten él, öten kisvárosban (jellemzően Budapest vonzáskörzetében), négyen pedig egy az ország elmaradott térségében található megyeszékhely közelében lévő faluban élnek. A kutatásban részt vevő nők jellemzően a negyvenes éveikben járnak (átlagos életkoruk 39 év), hárman az átlagnál fiatalabbak, ketten pedig 50 évesnél idősebbek voltak, és ketten közülük roma családi háttérrel rendelkeztek. Az interjúalanyok több mint fele egyetemet vagy főiskolát végzett, hárman ezenfelül tudományos fokozatot is szereztek. Válaszolóink között volt azonban egy, aki csak általános iskolát végzett, ketten szakmunkás képesítéssel, hárman pedig gimnáziumi érettségivel rendelkeztek. Szinte mindannyian alkalmazottként dolgoznak, közülük is a többség határozatlan idejű szerződéssel, csupán egyetlen önálló vállalkozó volt közöttük. Foglalkozásuk széles skáláján a pénzügyi, közgazdasági terület dominál, de jogász, pszichológus, kommunikációs szakember és természettudományos területen dolgozó kutató is előfordul köztük, ahogy a skála másik végpontján a kisebb jövedelemszerző képességet biztosító, de az adott családban mégis fő pénzforrást jelentő foglalkozások állnak, mint szociális gondozó, ápoló, takarító. Összehasonlítva női interjúalanyaink és házastársuk/élettársuk iskolázottsági, foglalkozási és jövedelmi adatait, kitűnik, hogy a férfi partner alacsonyabb jövedelme nem független társukhoz képest alacsonyabb iskolai végzettségétől, kevesebb biztonságot jelentő foglalkozásától vagy munkavégzési

formájától. A férfiak között több a szabadfoglalkozású, olyan, aki korábbi munkáját a rendszerváltozás okozta gazdasági átrendeződés, illetve bizonyos szakmák (pl. nyomdászat) háttérbe szorulása vagy kihalása miatt elveszítette, és volt közöttük nyugdíjas is. Az elbeszélések némelyikéből azonban az is kiderült, hogy a férjek/társak átlagosan alacsonyabb jövedelmét inkább az elérhető munkalehetőség bizonytalansága okozza, az időnként jól megfizetett alkalmi munkát hosszabb-rövidebb munka nélküli periódusok váltják.

Az interjúkon keresztül azt kívántuk megtudni, milyen sikerrel küzd meg a pár ezzel a Magyarországon rendhagyónak minősülő családi felállással. Vajon a helyzetből fakadó kihívások ellenére – esetleges alacsonyabb jövedelmi szint, a nő fokozott terhelése miatt az otthoni munka (háztartás és gyermeknevelés) időbeosztásának nehézségei, illetve a hagyományos női szerep és a munkavállaló nő esetleges szerepkonfliktusai – képes-e a család harmonikus együttélésre, vagy ezek a nehézségek szétfeszítik a kapcsolatot? Azt feltételeztük, hogy egészen másfajta együttműködést igényel az az eset, amikor a nemi szerepekről alkotott felfogásukban nem különböznek egymástól a felek – például úgy, hogy mindketten azt tekintik természetesnek, ha családi feladataikat igény szerint, biológiai nemüktől függetlenül osztják be egymás között –, vagy éppen amikor a férfi és a nő eltérő felfogással és eltérő elvárásokkal lép be a kapcsolatba. Az interjúkból kiderülhet, vajon mindkét fél képes-e alkalmazkodni a hagyományoshoz képest rendhagyó családi felálláshoz, szükség van-e egyik vagy másik fél részéről valamiféle kompromisszumra ahhoz, hogy a családi harmónia fennmaradjon.

Kompromisszumra kényszerülhet az a nő, aki annak ellenére, hogy társához képest magasabb jövedelmezőségű, esetenként nagyobb időbeli és szellemi ráfordítást követelő munkát végez, mégis azon igyekszik, hogy a „hagyományos” női szerepköröket is betöltse. És bár a történeteket a nők szemszögéből ismerjük meg, mégis rálátást szerezhetünk arra vonatkozóan is, vajon az egyenrangú kapcsolat iránti meggyőződéssel vállalja-e fel, vagy pedig kompromisszumra kényszerül a férfi, ha elfogadja a jövedelemszerzés terén másodlagos helyzetét, és a hagyományosan nőknek fenntartott tevékenységekben fokozottan vesz részt a családi harmónia biztosítása érdekében.

Véleményünk szerint óhatatlanul konfliktushoz vezet, ha a pár férfi és nő tagja eleve másfajta szerepelvárásokkal lépett be a kapcsolatba, illetve ha közös életük a „hagyományosnak” minősülő családi szerveződéssel indult, és a változás valamilyen külső kényszer hatására következik be (pl. férfi munkájának elvesztése). Mindezeket együttvéve az is érthetővé válik, hogy a rendhagyó felállással való megküzdés nem minden esetben sikeres, a 22 általunk megismert család közül kettő már az interjú készítésének idején gyakorlatilag felbomlott, néhány további pedig megfogalmazódott az esetleges különválás lehetősége.

EREDMÉNYEK

Az interjúk elemzése során a fentiek értelmében négy jellegzetes családi kapcsolati modell rajzolódott ki. Egyrészt figyelembe vettük, vajon megegyezik-e vagy különbözik a két fél saját magára és társára vonatkozó szerepfelfogása, másrészt azt néztük, mennyire járulnak hozzá a körülmények (férfi és nő munkavégzési formája, jövedelmezősége, gyermekek száma és életkora stb.), hogy – a kapcsolat kialakulásától kezdve folyamatosan, vagy ha átmenetileg is, de tartósan – a nő legyen az elsődleges kenyérkereső. A modellek közül azok, amelyek a felek hasonló szerepfelfogására épülnek, legyenek azok egyformán hagyományosak vagy egyaránt egalitáriánusak, stabilabb kapcsolatot valószínűsítene, mint azok, ahol „szerepcseré” történik. Amennyiben azonban a „szerepcseré” mindkét fél részéről elfogadott, a felek képesek lehetnek a szokásostól eltérő, mégis harmonikus családi együttműködést kialakítani, legfeljebb környezetük olykor rosszalló ítéletével kell számolniuk. Azokban a családokban viszont, ahol a fordított szereposztást – akár ha csak átmenetileg is – csupán a külső kényszerek diktálják, és sem a fő kenyérkereső nő, sem pedig a „családfői” szerepének visszavételétől önérzetében sértett férfi nem teszi magáévá ezt a családi felállást, gyakrabban keletkeznek feszültségek, konfliktusok, mutatkozik meg a harmónia hiánya.

A következőkben interjúkból vett idézetek segítségével bemutatjuk a négy családi modellt.

TRADICIONÁLIS MODELL

Az ide sorolható mindössze három esetben mindkét fél a hagyományos, nemi alapon egymástól különböző szerepfelfogást vallja, azaz a kenyérkereső munkát elsősorban a férfitől várja el, a gyermeknevelés és a háztartás teendőit pedig inkább női feladatnak tekinti. Ezekben az esetekben hiába vált a nő különböző okok miatt fő kenyérkeresővé, mégis vállalja a kettős terhelést, igyekszik összeegyeztetni családi feladatait és jövedelemszerző tevékenységét. Elfogadja, alkalmanként el is várja férfi társától a fokozott részvételt az otthoni feladatokban, de nem szakad el a többnyire saját gyermekkori családjában megismert tradicionális szerepfelfogástól. Ez az együttélési forma általában konfliktusmentes, hiszen a nő aláveti magát a többség által képviselt társadalmi rendnek, így nem kerekedik felül társán annak ellenére, hogy nagyobb mértékben járul hozzá a családi összjövedelemhez. Az ide sorolható esetek közül kettőben a nő magasabb jövedelme magasabb iskolázottságából, biztonságosabb munkahelyéből, nagyobb jövedelmezőséget biztosító szakképzettségéből adódik, egy esetben pedig abból, hogy a férj az interjúkészítés idején már nyugdíjas.

Egyik interjúalanyunk [(13) – a zárójelbe tett számokkal az interjúk sorszámát jelöljük], megözvegyült férjének két gyermekét és három közös gyermeküket nevelő, vegyészeti laboratóriumban vezető beosztásban dolgozó nő, akit férjével egy vallási közösséghez tartozás is összeköt, szintén hitet tesz a hagyományos családi szereposztás mellett. Egymás után születtek gyermekei, és összesen hét évig volt gyeseen, pedig férje ez idő alatt többször is munkanélkülivé vált. Azonban sem ő, sem a férje nem érezte volna természetesnek, hogy az apa vegye igénybe a gyermekgondozási segélyt.

A hagyományos modell szinte vegytiszta képviselője a presztízsdús, értelmiségi munkahelyen, magas beosztásban dolgozó interjúalanyunk (02). Ő elsősorban szorgalmának és továbbtanulási ambícióinak tulajdonítja töretlen előrehaladását a pályáján, de nem érez státuskülönbséget az övéhez hasonló családi háttérű, csupán szakképzettséggel rendelkező, részben fizikai munkát végző férjével szemben: *„A mi kapcsolatunk tíz éve alatt volt, hogy elvesztette a munkáját, keresgélt, talált hol jobbat, hol rosszabbat, igazából ez végigkísérte a mi kapcsolatunkat. Nekem kicsit egyenesebb és könnyebb volt az utam, elvégeztem az egyetemet. Volt olyan időszak, főleg, amikor idejöttem dolgozni, volt a férjemben egy kis sérelem. Hogy többet keresek, hogy [ezen a munkahelyen] dolgozom, ez nagy szó, elég egyszerű családból származunk, ez nagyon nagy valami.”*

Mégis természetesnek tartotta, hogy gyermekeivel évekig otthon maradt, és nem az apa vette igénybe a gyermekgondozási időszakot. Munkahelyének választása kapcsán is fontos szempontként említette, hogy főnökei figyelembe veszik anyai feladatait, nem várnak el tőle többletmunkát: *„Én eleve, amikor idejöttem dolgozni, elmondtam azt, hogy én 4-ig tudok dolgozni. Az előfordul, hogy este még olvasok e-mailt, megcsinálom hétvégén, de 4 órakor nekem el kell indulni, hogy háromnegyed ötkor odaérjek az óvodába vagy az iskolába is... Amúgy ez a nem jó része, mert rohan az ember, hogy odaérjen.”*

A házimunka megosztása is a hagyományos rend szerint történik: *„Én sütöm a sütitket. Főzni nagyrészt én főzök, mert ő nem tud. De ő vezeti az autót, ha bütykölni kell, azt természetesen ő. A füvet ő nyírja. Ez egy társasház, van egy kis kertészünk, ott nyírni kell a füvet, meg van egy kis sövény. De a férjem mondjuk nem szokta a virágoskertet gyomlálni. [...] Van azért férfi és női szerep, ezek azért itt kijönnek. Nyilván én semmilyen... én villanykörtét nem vagyok hajlandó cserélni. Azt mondom, én azért mentem férjhez, hogy nekem soha ne kelljen villanykörtét cserélnem.”*

A hagyományos modell harmadik képviselője (08) egy kistelepülésen élő nő, aki első házasságából született lányát és jelenlegi férjével közös fiát neveli már hosszabb idő óta egyedüli pénzkeresőként a családban. Stabil és a helyi viszonyokhoz képest elegendő jövedelmet biztosító munkáját egy szociális szolgáltató egyesület biztosítja. Férje az észak-magyarországi régióban jellemző gazdasági leépülés áldo-

zata, aki munkáját már hosszabb ideje elveszítette, csak időnként jut viszonylag jól fizető alkalmi munkához. Aktuális élethelyzetük ellenére a hagyományos családi szerepek vállalását egyik fél sem kérdőjelezi meg: *„Úgy gondolom, egy családban, egy házasságban nincs ilyen, hogy enyém, tiéd, hogy te hozol többet [...] inkább keresen kevesebbet, de legyen a családdal is. [...] Szerinte teljesen mindegy az, hogy most melyikünk keres, úgyis egy családi kasszába jön. Ha már annyira nagy az egyenlőség nő és férfi között, akkor legyen mindegy, hogy melyik keres, az ne okozzon problémát egy családban.”*

EGALITARIÁNUS MODELL

Az ebbe a kategóriába sorolható négy interjúalanyunk egymástól teljesen eltérő szocializációs háttérrel rendelkezik, mégis összeköti őket az, hogy mindegyikük egyenrangú és nem alá-fölé rendeltségre épülő kapcsolatban él, és a felek családról és családi szerepekről alkotott képe nem a hagyományos, a nemi hovatartozás alapján különböző elvárásokat tükrözi, hanem kizárólag a kölcsönös alkalmazkodásra épül. Három esetben a házasság a fiatalok első nagy kapcsolatának eredménye, a negyedik idesorolt alanyunk második házasságában él, és mintegy az abban elszenvedett rossz tapasztalatokból okulva építette fel jelenlegi, egyenrangú kapcsolatát. Ezek alapján úgy tűnik, a társ megválasztásának is fontos szempontja volt az az elvárás, hogy az önálló karrier alakításának ne legyen akadálya a gyermekvállalás, ne gátolja a szakmai előrehaladást a társ esetleges eltérő szerepfelfogása, hogy a családi élet és a munka összeegyeztetése adott időszakban, adott igények szerint, de kölcsönös döntések alapján történjen.

Párjával egyetemista kora óta együtt élő, jogász végzettséggel katonatiszti pályán folyamatosan előrehaladó interjúalanyunk (15) férje egyetemi, tudományos karriert választott. Két gyermeket nevelnek, külső segítséget alig vesznek igénybe, családi feladataikat egymás iránti figyelemmel, harmonikusan látják el. A kettejük jövedelme közti különbség nem a munka mennyiségén, hanem jövedelmezőségén alapul: *„Azért egy normális világban az, hogy valaki egyetemi oktató, az nem jelenti azt, hogy kevesebbet keres, mint egy katonatiszt. [...] de ezt az elején tudtuk, tehát nem vettem zsákhamacsát. Tudtam, hogy amikor ő bölcsész pályára megy, akkor nem fog engem olyan szinten eltartani, olyan anyagi javakat szerezni a családnak, amiből dözsölni fogunk, ez nyilvánvaló volt. [...] Nekem mindig az volt a bajom ezzel a situációval, hogy sokkal többet dolgozik, mint én, így ráfordított időben ilyen ingyenmunkákkal meg az egyetemi állással, és ugyanakkor a töredékét kapja érte.”*

Munkahelyének megválasztásakor fontos szerepet játszott a család és karrier összeegyeztethetősége: *„...azért is választottam ezt a közigazgatási munkahelyet már viszonylag korán, mert ez összeegyeztethető a gyerekvállalással meg a csa-*

láddal, viszonylag tűrhető jövedelmet is jelentett, meg a munkaidő sem egy utolsó szempont.”

Férje viszont természetesnek veszi, hogy kötetlenebb munkaidejének megfelelően az otthoni feladatokból kivieszi a részét: *„Ő szokott mosni, mert többet van otthon, a mosást ő csinálja, a bevásárlásrészét, hát úgy felesbe szoktuk, akinek éppen ideje van, az csinálja a bevásárlást. Meg ki szokott néha takarítani, ha otthon van napközben és nagyon sok ideje van.”*

Egyetemen oktató, de ezenfelül részben pénzkeresés céljából, részben civil szervezetekben különböző ügyek melletti elkötelezettségből pluszmunkákat vállaló interjúalanyunk (21) is a férjével való egyetértésben alakítja egyenrangú kapcsolatra épülő közös életüket. Két gyermeket nevelnek. Férje alacsonyabb iskolai végzettségű, változó sikerességgel talál magának munkát, de ez nem okoz feszültséget kettejük között.

A családi feladatok végzését nem kötik össze nemi hovatartozásukkal: *„Ő másképp gondolkozik ezekről a szerepekről, mint az átlagos férfiak. Bár ezt nekem mindig más mondja, hogy amúgy a férfiak nem ilyenek, mint a te férjed. Nekem annyira ez a természetes, én nem is tudnám ezt elképzelni másképp. Sőt, őszintén, én sokra nem is tartom azokat a férfiakat, hanem tényleg fogyatékosnak tartom azokat, akik nem tudják, hogy hol van a cukor, és a tojásrántottáig legalább nem jutnak el. Ez nem egy női képesség, mint a háromfelé tudok figyelni, hanem ez egy teljesen hétköznapi dolog. Én is be tudom verni a szöveget a falba egyébként, nekem ez nem gond, és szerintem ezek nem női vagy férfi feladatok, és azt nagyon... én azt lenézem, aki nem tud mosogatni, vagy nem tud porszívózni, vagy nem akar, gondolom, azért ez lehet mögötte. Vagy nem tud három kaját megcsinálni, vagy nem tudja, az ő közös háztartásukban hol van a só. De szerintem tök kiszolgáltatott érzés lehet egy férfinak ez, hogy nem tudja.”*

Ha egymás közt nem is okoz problémát különböző hozzáállásuk a pénzkereső munkához, illetve konfliktusok nélkül képesek megosztani a gyermeknevelési és otthoni feladatokat, gyakran szembesülniük kell a környezetük rosszallásával: *„Alapvetően mi minden ilyen kisebb nehézségekkel vagy feszültségekkel ebben a szerepleosztásban tök jól elvagyunk. Viszont baromi nehéz a környezettel szembemenni. A környezet előtt úgy érzem, hogy ezt meg kell védeni. A barátnőim körében is, és ott a kerületben meg abszolút, mi egy nagyon furcsa család vagyunk [...] Én így is egy karrierista vagyok, egy szörnyeteg anya vagyok az ő szemükben szerintem.”*

Vidéki nagyvárosban nemzetközi cégnél pénzügyi vezetőként dolgozó interjúalanyunk (19) előző házasságában született lányát új párjával neveli. Korábbi házassági kudarcából tanulva helyezte új alapokra együttélését. A továbbtanulás és a pályaválasztás terén is ambiciózus nő karrierje folyamatosan emelkedett, míg új házassága miatt is megváltozott élethelyzete másik városba, még magasabb pozícióba röpítette. Második férjével – úgy érzi – tökéletesen kiegészítik egymást, interjú-

alanyunk munkájának jövedelmezősége és biztonsága megengedi, hogy a férj olyan vállalkozást indítson be, amelyben ő is kiteljesedhet.

Nem okoz nehézséget számára család és karrier összeegyeztetése, az olykor éjszakába nyúló munkaidő, mert: *„Én azért tudok a munkámra koncentrálni, meg azért tudom bármikor felvállalni, hogy tovább bent maradok [...], mert tudom, hogy otthon nem fog rám dőlni a ház. Ha a gyerek hazamegy, ad neki enni, ha olyan programja van a gyereknek, akkor elviszi vagy érte megy. [...] Az én munkaidőm az korlátlan. Gyakorlatilag feladatok vannak, és amennyi órát az igényel, annyi. Itt határidők vannak, amiket nem lehet mulasztani.”*

Nemcsak a jó jövedelmezőséget, hanem a feladat érdekességét, az önállóságot és kreativitást is értékeli, ha akár a saját, akár férje munkavállalásáról esik szó: *„Keresek annyit, hogy ezzel fel tudom tartani a családnak az anyagi alapjait, és akkor legalább kettőnk közül az egyikünk olyanvalóval foglalkozik, amit szeret csinálni, amit élvez [...]. Ő kreatívabb, vállalkozó kedvű, ő tudta, mit kell csinálni, elkezdte, és hamar minőségi eredményt tudott elérni. Akkor már legalább ő nem stresszel mindennap egy nyomorúságos alkalmazotti életben, hanem olyasmivel foglalkozik, amit imád.”*

Az otthoni, családi szerepek megosztása is harmonikus, feszültségmentes, és annak ellenére, hogy saját gyermekkori családjában és első házasságában inkább a hagyományos nemi szerepeket tapasztalta meg, most egymás kölcsönös támogatása és az egyenlő teherviselés mellett érvel: *„Az első férjem is olyan családból jött, hogy nem nagyon így volt. Ha kedve volt, főzött, hobbiszinten. De neki az volt az álláspontja, hogy otthon nincs kötelesség. Kötelességünk csak a munkahelyen van. Otthon jól érezzük magunkat. És nem törődött azzal, hogy én meg úgy éreztem, hogy azért valakinek el kell látni a házi dolgokat, ha ő nem, akkor nekem. Én úgy gondoltam, hogy igenis, otthon is van kötelesség, és erről J-vel [a második férjjel] teljesen egyformán gondolkodunk.”*

Pénzügyi területen dolgozó, biztonságos és szakmai szempontból is tartalmas, egyúttal jól jövedelmező állásban fő kenyérkeresői szerepbe került interjúalanyunk (18) férjével való kapcsolata a kölcsönös alkalmazkodásra, és nem a hagyományos szerepfelfogásra épül. Gyermekük megszületése után három évig ugyan otthon maradt, de férje rugalmasabb időbeosztása, és hobbiként is értelmezhető, kevésbé jövedelmező foglalkozása lehetővé tette felesége munkába való visszaállását. Számára nem a merev előírások, hanem a családi, háztartási feladatokat illető egyenlő teherviselés jelenti az ideális együttélési formát: *„Ahogy mi élünk, az közelít az ideális családhoz, ugyanis a párom is legalább annyit, bizonyos területeken többet is kivesz a közös életünkbe tett munka ellátásából, akár a gyereknevelés, akár a háztartási munka ellátását veszem. Igazából számomra ez közel az ideálshoz. Mi az az ideális? Azt gondolom, az egyenlő teherviselés ideális. Még ha szeretnék is több időt foglalkozni a gyereknevelésrészeivel, de ez az én munkabeosztásommal nem megvalósítha-*

tó, viszont rá lehet számítani ezen a téren, hogy a számomra hiányossággént megélt helyzetet ellássa és pótolja. Azt gondolom, ha mind a két fél, a nő is és a férfi is, a gyerek bizonyos életkora után egyenlő részben veszi ki a feladatokból a részét, akkor az ideális. Most félretéve az anyagi részét a család működtetésének. [...] A feltételezés mind a kettőnk részéről az, hogy a gyereknevelésben ugyanúgy kiveszi mindenki a részét, nincs olyasfajta feladatmegosztás, hogy te hozod a pénzt, én meg rendbe teszem a gyereket, hanem ez közös dolog.”

A KÉNYSZER SZÜLTE FORDÍTOTT SZEREPEK MODELLJE

Ebbe a modellbe hét interjúalanyunkat soroltuk. Az igencsak heterogén háttérű és sorsú interjúalanyokat magába foglaló kategória közös jellemzője, hogy mindannyian alapvetően hagyományos szerepfelfogással kezdték partnerükkel közös életüket, köszönhetően egyrészt a házassághoz és gyermekvállaláshoz fiatal koruk és családi háttérük következtében még reflektálatlan viszonyulásuknak, részben pedig annak, hogy partnerük is a hagyományos férfiszerepet hozta a kapcsolatba. Különböző okok miatt azonban az együttélés olyan nehézségek elé állította ezeket a családokat, ahol a nő hosszabb-rövidebb ideig kényszerűen elsődleges családfenntartóvá vált, így szocializációjuk és előzetes elvárásaik ellenére a fordított szerepmegosztással kellett megküzdeniük. Van közöttük értelmiségi pár hasonlóan értelmiségi házastárral, magas presztízssű állást betöltő, európai színvonalon kereső nő, valamint nagy ambíciókkal rendelkező művész, akiknek élettársa korábbi értékes munkáját elveszítette, szakmájában elbizonytalanodott, és mára sikertelenné vált. Van egy magyarországi multi vállalatnál magas beosztásban dolgozó nő, Magyarországon nehezen boldoguló külföldi partnerrel, de vannak köztük kistelepülésen élő, szociális munkát végző asszonyok (köztük egy roma nő), akiknek férje az adott régióban nem képes munkát találni magának. Az idetartozó esetekben a két fél házasságról, családról, munkavállalásról és otthoni teendőkről alkotott felfogása nem feltétlenül különbözik egymástól, legfeljebb a pénzkeresés terén fokozatosan kialakuló, vagy éppen hosszabb ideig tartó, de a felek által csak átmenetinek tekintett felbillent erőviszonyok váltják ki azokat a jellegzetes konfliktusokat, feszültségeket, olykor válásig vezető ütközéseket, amelyek ezt a kategóriát jellemzik.

Ehhez a kategóriához tartozik három olyan interjúalanyunk, aki hagyományos paraszti vagy munkáscsaládban nőtt fel, anyai és feleség szerepre készült, mégis, viszonylag alacsony iskolai végzettsége ellenére is képes volt új szakmát megtanulni azért, hogy nem különösebben jövedelmező, de biztonságot nyújtó állást vállalhasson, és gyermekeit képes legyen akár egyedül is eltartani. Két esetben maga a házasság is áldozatul esett az elvárthoz képest más irányt vett életútnak, és ha a saját lábra állás nem a tervek szerint, hanem kényszerűségből történt is,

önbizalmat adott azoknak a nőknek, akik amúgy elfogadták volna másodrendű szerepüket a családban.

Az ugyancsak vidéken élő, fiatalon házasságot kötő, már anyaként szakképzettséget szerző és munkába álló nő (09) családi szocializációja és férjével közös életük kezdeti tapasztalatai alapján hagyományos szerepmegosztásra rendezkedett be. A család fenntartásához szükség volt a munkájára és keresetére, de úgy érezte, pénzkereső tevékenysége ütközik anyaságával: *„Én még mindig a klasszikus formában élek agyilag, hogy egy férj legyen családfenntartó, egy igazi apa... és ha az anya nem tud [dolgozni], mert a gyerekekkel van, akkor az apa tartsa el a családot, esetleg az anyukát is. [...] Én nem azt mondom, hogy a nő ne dolgozzon, de mondjuk, ha a nő keres 80 ezret, akkor az apa keresse meg már azt a 100–120 ezret, mutassa meg, hogy ő a családfenntartó.”*

Férje, aki elvesztette korábbi stabil munkahelyét, és csak időlegesen tud alkalmi munkát vállalni, nem képes olyan biztonságot nyújtani a családnak, amit a feleség kívánatosnak tartana: *„Az az igazság, hogy ő nyáron burkol, folyamatosan, és keres [...]. Csak a télen van gond, ugyanis télen nem burkoltatnak. Ezért vagyunk folyamatos harcban egymással. Azt akarom megértetni vele, hogy oké, hogy nyáron keresel, mert aláírom, nem mondom, hogy otthon ülsz. De amit te nyáron keresel, abból minimális rész marad télire. Télen meg vegetálunk, az van, amit én keresek, mert az nem elég télire. [...] Megmondtam neki, hogy nem foglak ezért piszkálni, mert az édesanyjától is megkaptam, hogy ne foglalkozzak vele, mert az ő fia dolgozik. [...]. De egy 45 éves férfinak, akinek családja van, el kell mennie dolgozni [...] ezt nem tudom vele megértetni.”*

És bár azonosul az édesanyjától tanult hagyományos szerepfelfogással, tényleges élethelyzetük, a munka/család kettős terhe és a férj már-már karikatúraszerűen alakított viselkedése a férfiszerepben és vele szembeni elvárásai ráébresztik arra, hogy ez a viselkedésmód anakronisztikus és sértő rá nézve: *„Nem, én nem is vártam el soha mást. Lehet, hogy az én nevelésemből adódóan, mert édesanyám nekem mindig azt mondta, hogy egy asszony maradjon asszony, meg hogy a férj elmegy dolgozni, akkor otthon minden legyen patent, amikor hazajön, tegye elé a kaját meg mellé a kanalat. [...] én ezt tartottam helyesnek mindig, hogy ahogy hazajön, már szaladok. Volt egy olyan jelenet, amikor rádöbbsentem, hogy nem biztos, hogy jó ez. Elment kezét mosni, teszem elé a meleg levest, és még nem volt benne a kanál, amikor bejött. És mentem a konyhába, és ahogy visszaneéztem, látom, hogy úgy mutatta a kezével, hogy a kezével egyen? Nem várta meg, hanem mutatta a kezével [...], és akkor gondolkodtam el, hogy hát basszus, te is ki tudsz jönni a konyhába, ott az étel, szedd ki.”*

Egészen más körülmények között vált elsődleges kenyérkeresővé a férjével egy gyermeket nevelő, magas beosztásban dolgozó budapesti nő (03), akinél jóval idősebb férje pályájának leszálló ágába került. Esetükben egyik fél sem tervezte mere-

ven követni a társadalom által előírt és normaként meghatározott nemi és családi szerepeket, de bizonyos elemeit – a kisgyermek nevelésének idején az anyaság prioritását a munkavállalás felett – interjúalanyunk mélyen interiorizálta, és bár tudott férjére támaszkodni abban az időszakban, amikor az anyagi biztonság érdekében elképzeléseihez képest korán visszament dolgozni, mégsem tartja „normálisnak” ezt a felállást. Így írja le helyzetüket: *„Amikor megismerkedtünk, akkor szintén ilyen kommunikációs tanácsadással, piárral foglalkoztam, ő meg szabadúszó fotós volt. Akkor is volt már ilyen különbség, ami nagyon kiéleződött azóta, hogy bejött a gazdasági válság. Olyan szinten leépült az elmúlt hat évben a fotós munka, hogy nagyon beszűkült a piac, nagyon sok újság nem foglalkoztat már külsős fotósokat, hanem megtartott egyet, vagy újságírókkal dolgoztat. A férjemnek akkor fogytak ki a munkái, és ebből nem nagyon tudott visszajönni. [...] Gyakorlatilag most egyedül tartom fenn a családot, már hat éve. [...] Nekem nagyon nyomasztó, hogy egy lábon áll a család, és hogyha velem valami történik, akkor nem tudom, hogy mi lesz. Szerintem ez egy borzasztó nagy felelősség.”*

Bár a munka és család összeegyeztetését megkönnyíti számára, hogy férje a gyermek nevelésében nagyobb részt vállal, az alábbi interjúrészlet mégis azt mutatja, hogy belső konfliktust, lelkiismeret-furdalást okoz számára, hogy szembe kellett állítania anyai és munkavállalói szerepét: *„Hát ha valamit bánok, vagy valami fáj, végül is elég hamar visszamentem dolgozni. 11 hónapos volt a kislányom... azt nagyon sajnálom, hogy még egy évet nem maradtam otthon vele. [...] volt egy ilyen döntéshelyzet, hogy most maradok otthon, de akkor teljesen bizonytalan az egzisztenciánk, vagy visszajövök ide, amit azért szeretek csinálni, de annak van egy ilyen ára, hogy akkor viszont előbb-utóbb [...] ott kell hagyni a kislányomat.”*

AZ ÖNTUDATOSAN FELVÁLLALT FORDÍTOTT SZEREPEK MODELLJE

Ez a családmódel reprezentálja leginkább azt az elképzelést, amely a „kenyérkereső nők” kifejezés hallatán felmerül bennünk. Az ide sorolható esetekben a nő valóban a pár és a család életében irányító, domináns szerepet tölt be, ami fakadhat részben szocializációja során kialakult, egyéni ambíciói révén felépített személyiségéből, részben pedig a társhoz képest magasabb iskolai végzettségéből, szerencsésebb pályaválasztásából, kettőjük életciklusbeli különbözőségéből, és más olyan, egyéni okból, amelyet az interjú vizsgálatunk nem feltétlenül képes feltárni. Nyolc interjúalanyunkat soroltuk ehhez a modellhez. Van közöttük valóban magas beosztásban vagy magas presztízsű állásban dolgozó, és van olyan fiatal, ambiciózus nő, aki tudatosan felvállalja, hogy értelmiségi, tudományos pályán dolgozó, nála jóval idősebb férje érdekében a jövedelmező állást választja. Van olyan nő is, aki épp karrierje

magasra ívelése idején választ magának nála fiatalabb/iskolázatlanabb, de a gyermekvállaláshoz és gyermekneveléshez nélkülözhetetlennek tűnő társat, és olyan eset is előfordul, amikor az élet kényszerítette ki ugyan a szerepcserét, de ez a felállás tökéletesen megfelel a szakmájában is sikerre vágyó nőknek. Ezekben az esetekben a minta egészéhez képest magasabb azoknak a pároknak az aránya, ahol vagy a nő, vagy a férfi második vagy többedik házasságában él, ahol adott esetben éppen az okozta az előző házasság vagy előző kapcsolatok kudarcát, hogy a társ nem tudta elfogadni a nő karrierépítő törekvéseit. Miután az idesorolt esetek többségében a családok viszonylag magas anyagi színvonalon élnek, az egyik fél alacsonyabb jövedelme nem okoz nehézséget az életükben, és a nő fokozott munkahelyi terhelése, egy esetben külföldi munkája ellenére a mindennapok szintjén képesek biztosítani a család működését. Ebben a házimunkában és gyermekgondozásban segítő, elérhető nagyszülőkön kívül fizetett alkalmazott, vagy a házimunka minimálisra szorítása, például főzés helyett étel házhozszállítása, stb. is megkönnyíti a munka/karrier dilemma feloldását a dolgozó nő életében.

A negyvenes éveikhez közeledő, karrierjében egyre magasabbra emelkedő nő (01) nála jóval fiatalabb külföldi férjével él, és együtt nevelik óvodáskorú fiukat. Fontosnak tartja anyaságát, de nem kívánta kivonni magát a nyilvános életből és a munkából a korai gyermekgondozási időszakban sem, mert: *„....amikor a fiam egyéves lett, én úgy éreztem, függetlenül a pénztől, hogy ha én nem mehetek vissza egy irodába felnőttek közé dolgozni, legalább hat órába, akkor én kiugrom az ablakon. Úgy éreztem, hogy a világtól elzártan egy kisgyerekkel töttyörögni. Én akkor is visszamentem volna szerintem, ha valami gazdag férjem van, mert úgy éreztem, hogy ez tök szép, tök jó.”*

A családi munkamegosztás nem okoz konfliktust közöttük, a férj maga is elvégez bizonyos, „nőiesnek” tartott tevékenységeket, de igénybe vesznek külső segítséget is: *„....hát otthoni teendők... mit tudom én, a mosógépbe meg a mosogatógépbe bepakolok. Van egy takarító csaj, kb. 25 évesen rájöttem, hogy annyi pénzt mindig kell keresni, hogy valaki jön heti egyszer, és ő ki is szokott vasalni [...]. Én hétköznapi nem főzök egyáltalán. Hétvégén vagy a férjem főz, vagy én csinálom valamit, vagy elmegyünk enni [...]. A mosást valahogy elintézzük. Végül is minden gépesítve van...”*

Az előző házasságából származó gyermekét és közös gyermeküket második férjével együtt nevelő, nemzetközi cégnél dolgozó, jól kereső interjúalanyunkat (06) egyértelműen ambíciói juttatták el jelenlegi pozíciójába, és hajtják alkalmazotti állása mellett is különböző vállalkozásokba, melyekben férjének is képes elfoglaltságot és némi jövedelmet biztosítani. Kezdeti hagyományos szerepelképzeléseit felülírták a rendszerváltozással számára megnyíló lehetőségek, és míg ez a „fordított” felállás az első házassága kudarcát eredményezte, mára harmonikusan képes együttműködni jelenlegi férjével.

„Mi egy picit szerintem ilyen szerepzavarban vagyunk, mert azt gondolom, nekem kellett volna férfinak születni és neki nőnek, de mindenesetre én úgy kezdtem a fiatalházas-életemet, még az előző házasságomban is, hogy én még a bugyikat is kivasaltam, és mindennap meleg vacsorával vártam a férjemet, az előzőt is. Egészen addig, amíg a férjem elment reggel 7-kor és este 9-kor hazajött, és elaludt az asztalnál, viszont pénzt egyáltalán nem keresett. És akkor azt mondtam, inkább elmegyek és keresek pénzt.”

A nála több mint húsz évvel idősebb férje második feleségeként a versenyszférában dolgozó interjúalanyunk (16) tudatosan építi közös életüket saját erejére, amivel férje anyagilag nem jövedelmező, de intellektuálisan fontos munkafeltételeit is biztosítja. Egy közös gyermeket nevelnek harmóniában, egymás szakmai és családi szerepeinek tiszteletben tartásával: „Amikor mi összeköltöztünk a férjemmel, akkor még nem tudtam, hogy mennyit fogok keresni, én akkor még egyetemi hallgató voltam. Szóval én akkor ezen nem gondolkoztam egyáltalán. Amikor pedig munkába kellett állni, akkor úgy volt, persze, fizessenek minél többet, ha lehet.”

A családfenntartói szerep felelősségét azonban átérzi, és tudatában van annak, hogy ez a helyzet a jövőben is befolyásolni fogja, akár kompromisszumokra is kényszerítheti őt munkahelyének megválasztásakor: „Mostanában szoktam ezen gondolkodni, de a munkahelyváltás miatt, hogy mégiscsak én vagyok a családfenntartó, nem pattoghatok, hogy na, ez nem tetszik, akkor továbbálllok, mert nyilván én nem mondhatom egyik napról a másikra, hogy márpedig nem, mert azért én tartom el a családot.”

A szülői szerepekről, munka és család összeegyeztetéséről vallott elképzelései azt tükrözik, hogy a merev, előre leosztott és a hagyományos normák szerint betöltött szerepekkel szemben a rugalmasságot és a szülők közti kölcsönös alkalmazkodást tartja kívánatosnak. A nők szempontjából nem tartja helyesnek azt a három évig kitölthető, a munkától hosszasan távoltartó gyes-időszakot, amelyet a társadalmi elvárás kívánatosnak tüntet fel. Úgy tűnik, ezzel nemcsak saját választását igazolja, hanem valóban elkötelezett az egyenrangú nemi szerepek mellett: „Alapvetően én azt gondolom, hogy egy gyerek akkor lesz kiegyensúlyozott és akkor érzi jól magát, ha a szülei azok. Maradhattam volna otthon szerintem három évig, de a gyerek megitta volna a levét, mert én biztos, hogy [...] türelmetlen vagyok, és belőlem akkor biztos, hogy kijött volna, hogy én ezt nem akarom csinálni. Én ezt akaratom ellenére csinálom. Aki akar, az maradjon otthon három évig, de én ezt nem tartom jónak, még akkor se, ha otthon akar maradni. Szerintem hosszú távon ez egyáltalán nem jó.”

Szülői és háztartási teendőiket rugalmasan igazítják egymás munkabeosztásához, tekintet nélkül a feladat hagyományosan nemekhez kötött jellegére: „A férjemnek ez a karmája, hogy ő foglalkozik a gyerekekkel, hozza-viszi óvodába, és a nő meg dolgozik. Az, hogy én többet keresek, mint a férjem, igazából ez nem szokott nálunk [...]

alapvetően mi nagyon egyezünk, és mi úgy is osztjuk be a dolgainkat, hogy kinek mi fekszik jobban. [...] Egyrészt azért alakult így, mert amikor én elkezdtem dolgozni ezen a munkahelyen, akkor nagyon sokat dolgoztam, napi 10-11 órát, és nem volt energiám erre, aztán utána meg azért, mert suliba járok, tehát nyilván azért nincsen energiám, mert dolgozom, s akkor inkább ő vállalja. Meg ő egyetemen tanít, nem kell reggel 9-re bemennie és ottmaradnia, ezért sokkal szabadabban jön-megy. Meg, ha otthon van, egy csomó házimunkát inkább ő végez.”

Nagy külföldi légitársaságnál dolgozó, közgazdász nő (22) és a nála alacsonyabb iskolai végzettségű férje két gyermeküket nevelik egy Budapest közeli településen. Mivel a hazai viszonyokhoz képest kiemelkedő jövedelmet biztosító állása hetente többnapos külföldi tartózkodást követel meg tőle, munkáját férje „fordított szerepvállalása” nélkül nem is tudná végezni, hiszen kisebbik gyermekük, egy mozgássérült fiú gondozását elsősorban a gyesen lévő férj vállalja. Első gyerekük születése után még csökkentett munkaidővel próbálta szakmai és anyai feladatait összehangolni, majd férjével közösen kialakított megoldással – és a férje, ha nem is egyértelműen örömmel vállalt, háttérbe szorulása révén – folytatta számára fontos és nem mellékesen anyagi jólétet biztosító munkáját: „Egyébként ő nagyon jó apa, tényleg, nagyon jó kapcsolata van minden gyerekkel, nemcsak a sajátjával. [...] Ha ő ezt nem csinálná, akkor én nem tudnék dolgozni. Nyilvánvalóan ő úgy érzi ezt az egészet, hogy ő feladta az ő munkáját azért, hogy én csinálhassam azt, amit szeretek, és ebben van igazság. Ez tény, hogy mindamellett, amit én teljesen tisztán látok, a munkámnak a különböző oldalait, és látom az árnyoldalait is, azért én szeretem ezt csinálni.”

Neveltetésük és családi hátterük miatt kettejük házassághoz és gyermekneveléshez, az otthoni munka megosztásához való hozzáállása kezdetektől fogva különbözött ugyan, de – alapvetően a nő erősebb egyénisége és jobb karrierlehetőségei miatt – képesek az együttműködésre a család fenntartása érdekében: „Én azt tanul-
tam meg, hogy nekem soha nem szabad egyetlen férfira se ráhagyatkozni. Ez a mindig saját lábon állni, mindent elintézni, amit akarok, azt megcsinálom, nem várok senkire, nem bízom abban, hogy bárki tud segíteni, nagyon nehezen tudok segítséget kérni, és ez így egy párkapcsolatban azért elég sok ilyen súrlódáshoz tud vezetni. [...] Ez a nehéz a mi kapcsolatunkban, hogy ő egy ilyen nagyon tradicionális családból származik, és én mindig arra gondolok, hogy nem véletlen, hogy engem választott és nem más. Nyilván neki tetszik ez a fajta élet, amit mi élünk, de pont ez az, ami miatt küzdünk folyamatosan. Annyira nem egy normális magyar kapcsolatban élünk, ahol a férfi pénzt keres, a nő otthon alárendeli magát a férjének és csak négy órát dolgozik, hogy el tudja hozni a gyerekeket, meg elvinni az összes órára. Nálunk ez pont fordítva van. De megbeszéltük, hogy ki mennyit tudna keresni, és hát nagyságrendekkel többet tudok én keresni, ha én dolgozom és ő van otthon, mint ha fordítva csinálnánk.”

Az előbbieknél sokkal több feszültség és konfliktus lehetőségét mutatja az a kapcsolat, amelyben pszichológus végzettségű, szakmai előrehaladásában sikeres és a jövedelemszerzés terén is jól teljesítő interjúalanyunk él (17). Internetes társkezes oldalon megismert, nála alacsonyabb iskolai végzettségű, és éppen a maga által tudatosan megfogalmazott kritériumok szerint kiválasztott férje ugyan tökéletesen betölti azt a szerepet, amelyet kapcsolatuk kezdetétől fogva elvárt tőle, de a két fél közti szocializációs és státuskülönbség alapján mégis jellegzetes ütközések és kompromisszumok, viták és elfojtások kísérik együttélésüket. Az interjú arról tanúskodik, hogy a kapcsolat ezek ellenére fenntartható és – legalábbis interjúalanyunk számára – teljes mértékben kielégítő, de hosszú távon az egyenlőtlen erőviszonyok felboríthatják a kisgyerekes életszakaszban még kölcsönös előnyökkel járó együttélést: *„Én nagyon pörgök a munkámban, ambiciózus vagyok, és a hivatásom nagyon én-azonos. A férjem iszonyú mobilis a munkahelyeit illetően, jön-megy, abszolút a munka nem az ő énkiteljesedése. Neki tulajdonképpen mindegy, hogy mit csinál, ha jó fej emberek között van, és ha nem zsigerelik ki. Neki ez a családi építkezés, de az is eléggé kézzelfogható, konkrét dolgokban, hogy akkor feleség, gyerekek, ház, szépítjük, nyaralunk, jól vagyunk, tehát neki ez a vivő szál az életében. [...] A pici gyerekes életet úgy csináltuk végig, hogy nagyon sokat volt ő is, ő sokkal többet volt apaként otthon, mint körülöttem a kenyérkereső apák, akik 12 órát középvezetők valahol.”*

A Magyarországon általános hosszú gyermekgondozási időszak véleménye szerint rossz hatással van az egyenrangú házastársi kapcsolatokra, szinte visszakényszeríti a nőket a hagyományos nemi alapú szerepekbe. A gyermekgondozással és házimunkával kapcsolatos feladatok nagyjából egyenlő megosztása ellenére interjúalanyunk magán tapasztalja a nőkkel szembeni hagyományos szerepelvárás kényszerét, amit a férj is közvetít viselkedésével: *„Azt láttam a környezetemben, hogy a legegyenrangúbban működő párok is, ha az anya otthon marad gyeseen, az a helyzet előhossa a férfiakból a nagyon patriarchális mintákat, és hirtelen visszacsúsznak száz évet, és egy ilyen sokkal hagyományosabb felállásban működnek, és még nagyon nehéz kivergődni a gyes után. [...] Mivel gyes mellett kezdtem el fokozatosan visszatéretezni a munkába, most nagyon sok mindent én csinálok [...] Lehet, hogy patikamérlegben kimérve házimunkában egálban vagyunk, a gyerek körüli dolgokban ilyen 65–35 [százalék], de inkább az az alapkiindulás, ami iszonyúan irritálja a csőrömet. Hogy az az alapleosztás, hogy minden monoton, rutindolgot én csinálok, az a nő dolga... és amit a férjem csinál, az mindig ilyen opcionális. És ettől ő olyan jó fej, jó fej apuka, aki a játszótérre jár, de ez ilyen önkéntes felajánlásból és tőkre nem rendszerszintűen jön.”*

Az interjúból az is kitűnik, hogy az értelmiségi családból származó, eleve egalitáriánus elképzelésekkel a házasságba lépő nő és a hagyományos szülői családi háttérrel rendelkező férfi nemi szerepekről alkotott felfogása, ha a mindennapi gyakorlatok szintjén összeegyeztethető is, az elvek szintjén nem biztos, hogy megtörtént

a két elvárásrendszer közelítése. Talán az sem elhanyagolható szempont, hogy a fordított szerepeket a külvilág, olykor az egyik vagy mindkét fél oldaláról a tágabb család, a szülők nem feltétlenül támogatják: *„Az én szakmai életemet nagyon támogatja a férjem, és megkockáztatom, hogy büszke is rá, meg az időbeosztásokat is összehangoljuk, meg csináljuk, de öneki teljesen más az optikája az egészről. Mivel ő egy szélsőségesen konvencionális szereposztású családból jött, ahol a nő csinált minden klasszikus női tevékenységet, az apja meg harsány kacagással hívott meg mindenkit a kocsmában egy körre, és hazaszállította a pénzt, de kábé ennyi volt a családi munkamegosztásban a szerepe. A férjem az ő családi oldaláról egy ilyen piederstálon álló, tökéletes férj és apa, aki [...] onnét nézve elképesztő szerepet vállal, bekapcsolódik, segít, erőn felül beletesz, és nyilván ez így is van. Csak amit onnan néziünk, nem mindig így van.”*

KÖVETKEZTETÉSEK

A fő kenyérkereső nőkkel folytatott interjúkból kirajzolódó családmodellek segítségével szeretnénk volna jobban megvilágítani, hogy az általunk megismert családok hogyan képesek helytállni a nem szokványos élethelyzetükben. Központi kérdéseink közé tartozott, hogy a nők társukhoz képest nagyobb jövedelme mennyire képes a család anyagi biztonságát fenntartani, és vajon meg tudnak-e küzdeni azokkal a nehézségekkel, amelyek a családtagok ellátása terén a rendhagyó helyzetben felmerülhetnek. Azaz megvizsgáltuk, hogy a családok együttműködési stratégiái vajon feszültségekkel terhesek-e, vagy képesek a párok feszültségmentes élethelyzetek kialakítására többek között a háztartási munka megosztása, a gyermeknevelés, a családi jövedelem és általában a pénzkezelés terén. Ezzel összefüggésben arra is figyelmet fordítottunk, hogy interjúalanyaink foglalkozási és anyai/házastársi szerepkörei harmonikusan illeszkednek-e egymással, vagy szerepkonfliktust okoznak számukra a többdimenziós szerepvállalások. Emellett az is érdekelt bennünket, hogy a férfiónői munkamegosztás gyakorlati megvalósítása mennyire igazságos vagy igazságtalan, legalábbis női interjúalanyaink szemszögéből.

Az interjúk elemzése során azonban arra jutottunk, hogy ezek a fontos szempontok mégsem alkalmasak arra, hogy – a kínálkozó két végpont között húzódó skálák egyes fokozatainak megfelelően – egyúttal különböző családtípusokat is felállítsunk. Hiszen egy feszültségmentes családi együttes létrejöhet akár azáltal is, hogy mindkét fél ragaszkodik a szülői házban megtanult, a társadalom által is szentesített és preferált hagyományos családi szerepekhez. Így a nők fokozott részvétele a háztartásban és a gyermeknevelésben, a férj megkérdőjelezhetetlen tekintélye a család egészére vonatkozó döntések meghozatalában egyesek számára jelenthet akár igaz-

ságos és méltányos együttélést, mint ahogy konfliktusok, feszültségek és az igazságtalanság érzetének forrása lehet mások számára, akiknek szocializációjuk alapján (vagy éppen annak ellenére) a nemek közti egyenlőség kiharcolása a fő célja. Úgy láttuk, hogy alig vannak tiszta esetek, amelyekben mind a négy megfigyelt szempont egy irányba mutatna, ahol a hagyományos nemiszerep-felfogás egyúttal hagyományos viselkedéshez is vezet, ahol a két fél különbözősége feltétlenül konfliktusokat generál, illetve ahol ne fordulhatna elő, hogy valamely, az életkörülményeket döntően befolyásoló külső tényező keresztülhúzza a felek előzetes elvárásait, melyekhez több-kevesebb sikerrel képesek voltak akár mindketten is alkalmazkodni.

Így végül felállítottunk négy, elméletileg lehetséges családmoddelt, és ezekbe próbáltuk meg besorolni interjúalanyainkat és családjukat. A „hagyományosnak” és az „egalitáriánusnak” elnevezett kategóriákba sorolt családok azon az elvileg stabil pilléren nyugodtak, hogy a férj és feleség előzetes elvárásai és családi szerepekről alkotott elképzelései nagymértékben megegyeznek, melyet a társadalmunkban ugyan rendhagyónak tekinthető jövedelemszerzési lehetőség sem képes megintgatni. Interjúalanyaink többsége azonban abba a két kategóriába került, amelyet a fordított szerepviselkedés fémjelez. Ezek egy része csupán kényszerből következett be, nem feltétlenül felelt meg sem az egyik fél, sem akár mindkettejük előzetes elvárásainak, ezáltal mintegy magában hordozva a konfliktusok, feszültségek kialakulásának lehetőségét. Ugyanakkor mégsem mondhatjuk, hogy ezek a kapcsolatok a valóságban is minden esetben sérülékenyek és konfliktusosak lennének, hiszen a külső körülményekhez való alkalmazkodás képessé tehetné a feleket az egymásra való odafigyelésre és alkalmazkodásra, ezáltal olyan együttműködési formát teremtve, amelyben a család minden tagja megtalálta a helyét.

Másik népes kategóriánk pedig a fordított szerepvállalás olyan példáit adja, amelyek nagymértékben arra az új típusú női szerepviselkedésre épülnek, ahol a társadalmilag előírt szerepmintákat felülírja a domináns személyiség ereje, ahol ambiciózus és tudatosan saját karriert építő nők határozzák meg a párkapcsolat és a családi együttműködés jellegét. Amennyiben partnerük elfogadja ezt az atipikus felállást, és a külső környezet rosszallását is sikerül kivédeniük, az ilyen kapcsolat is lehet harmonikus és feszültségmentes. Akkor azonban, ha a női dominancia a férfi társ vágyainak és elképzeléseinek negligálásával jár együtt, egyensúlytalan kapcsolat jöhet létre, amely ugyanúgy sérülékeny, mint fordított esetben, amikor a férfi elsődlegessége sérti a nő önérvényesítési és kibontakozási lehetőségeit.

Miután narratív interjúink a jelen perspektívájából láttatták alanyaink eddigi életének eseményeit a párválasztás, családalapítás, gyermekvállalás, illetve foglalkozási karrier szempontjából, a párkapcsolatok stabilitásáról és a család jövőbeli működéséről legfeljebb csak feltételezéseket fogalmazhatunk meg. Nem tudhatjuk, hogy ez a kismintás kvalitatív kutatás milyen mértékben reprezentálja a fő kenyer-

kereső szerepet – átmenetileg vagy tartósan – betöltő anyák sokaságát. Azt pedig még kevésbé tudhatjuk, hogy ez a ma még rendhagyónak számító családtípus a jövőben nagyobb létjogosultságot nyer-e, összhangban a női iskolázottsági szint emelkedésével, a kétkeresős családmódel további elterjedésével és – reményeink szerint – a nőkkel szembeni diszkrimináció csökkenésével, a női egyenjogúság irányába tett további, elodázhatatlan lépésekkel.

JEGYZETEK

- i Kutatásunk kiindulópontját a Deutsches Jugendinstitut Karin Jurczyk által vezetett kutató-csoportjának a „FamiliesAndSocieties – Changing families and sustainable societies: Policy contexts and diversity over the life course and across generations” (<http://www.familiesand-societies.eu/>) FP7 európai projekt keretében lezajlott vizsgálata ihlette. A nemzetközi kutatási eredményekről lásd: Oláh–Richter–Kotowska (2017).

IRODALOMJEGYZÉK

- Atkinson, M. P. – Boles J. (1984). WASP (Wives as Senior Partners). *Journal of Marriage and Family*, 46(4), 861–870. DOI: 10.2307/352534.
- Becker, G. S. (1981). *A Treatise on the Family*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Blaskó Zs. (2011). Három évig a gyermek mellett – de nem minden áron. A közvélemény a kisgyermekes anyák munkába állásáról. *Demográfia*, 54(1), 23–44.
- Blaskó Zs. (2006). *Nők és férfiak – keresőmunka, házimunka*. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet (KSH NKI Kutatási jelentései 82.).
- Bloemen, H. – Stancanelli, E. (2007). A model of female breadwinnership. Is she outearning him? Toulouse: European Economic Association & Econometric Society. Elérve 2017. 09. 06-án a következő honlapcímről: https://listes.univ-paris1.fr/wws/d_read/tema/pdf/Stancanelli04-06-2007.pdf.
- Bloemen, H. – Stancanelli E. (2015). Toyboys or supergirls? An analysis of partners' employment outcomes when she outearns him. *Review of Economics of the Household*, 13(3), 501–530. <https://doi.org/10.1007/s11150-013-9212-y>.
- Brines, J. (1994). Economic dependency, gender, and the division of labor at home. *American Journal of Sociology*, 100(3), 652–88. DOI: abs/10.1086/230577.
- Bukodi, E. (2006). Women's labour market participation and use of working time. In Nagy, I. – Pongrácz, M. – Tóth, I. Gy. (eds.). *Changing Roles. Report on the Situation of Women and Men in Hungary 2005*. (pp. 15–55) Budapest: TÁRKI Social Research Institute.
- Chesley, N. (2011). Stay-at-home fathers and breadwinning mothers. Gender, couple dynamics, and social change. *Gender & Society*, 25(5), 642–664. DOI: 10.1177/0891243211417433.
- Craig, L. – Mullan K. (2011). How mothers and fathers share childcare: A cross-national time-use comparison. *American Sociological Review*, 76(6), 834–861. DOI: 10.1177/0003122411427673.

- Deutsch, F. M. (2007). Undoing gender. *Gender & Society*, 21(1), 106–27. DOI: 10.1177/0891243206293577.
- Doucet, A. (2004). “It’s almost like I have a job, but I don’t get paid”: Fathers at home reconfiguring work, care, and masculinity. *Fathering*, 2(3), 277–303. DOI: 10.3149/fth.0203.277.
- Drago, R. – Black, D. – Wooden, M. (2005). Female breadwinner families: Their existence, persistence and sources. *Journal of Sociology*, 41(4), 343–362. DOI: 10.1177/1440783305058465.
- Dupcsik Cs. – Tóth O. (2008). Feminizmus helyett familizmus. *Demográfia*, 51(4): 307–328.
- Dupcsik, Cs. – Tóth, O. (2014). Family systems and family values in twenty-first-century Hungary. In Rajkai, Zs. (ed.). *Family and Social Change in Socialist and Post-Socialist Societies*. (pp. 210–249) Leiden–Boston: Brill.
- Esping-Andersen, G. (2009). *The Incomplete Revolution. Adapting to Women’s New Roles*. Cambridge: Polity Press.
- Gal, S. – Kligman, G. (2000). *The Politics of Gender after Socialism: A Comparative-Historical Essay*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Greenstein, T. A. (2000). Economic dependence, gender, and the division of labor in the home: A replication and extension. *Journal of Marriage and the Family*, 62, 322–35. DOI: 10.1111/j.1741-3737.2000.00322.x.
- Gregor A. (2014). A nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdök a 2000-es években Magyarországon. Doktori (PhD-) értekezés. Budapest: ELTE TáTK Társadalomkutatások Módszertana Tanszék. Elérve 2017. 09. 06-án a következő honlapcímről: http://tatk.elte.hu/file/Gregor_Aniko_disszertacio.pdf.
- Hobson, B. – Fahlén, S. (2009). Competing scenarios for European fathers: Applying Sen’s capabilities and agency framework to work-family balance. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 624, 214–233. DOI: 10.1177/0002716209334435.
- Hobson, B. – Fahlén, S. – Takács, J. (2011). Agency and capabilities to achieve a work-life balance: A comparison of Sweden and Hungary. *Social Politics*, 18(2), 168–198. DOI: 10.1093/sp/jxr007.
- Hobson, B. – Oláh, L. Sz. (2006). Birthstrikes? Agency and capabilities in the reconciliation of employment and family. *Marriage and Family Review*, 39, 197–227. http://dx.doi.org/10.1300/J002v39n03_01.
- Jentsch, B. – Schier, M. (2017). Doing family in the age of involved fatherhood: Fathers’ accounts of everyday life in a German context. *Families, Relationships and Societies*. First published online 04 August 2017, <https://doi.org/10.1332/096278917X15015139160261>.
- Keizer, R. – Komter, A. (2015). Are “Equals” happier than “Less Equals”? A couple analysis of similarity and well-being. *Journal of Marriage and Family*, 77(4), 954–967. DOI: 10.1111/jomf.12194.
- Klesment, M. – Van Bavel, J. (2015). *The Reversal of the Gender Gap in Education and Female Breadwinners in Europe*. Leuven: Families and Societies Working Paper Series 26. Elérve 2017. 09. 06-án a következő honlapcímről: <http://www.familiesandsocieties.eu/wp-content/uploads/2015/01/WP26KlesmentVanBavel.pdf>.
- Milkie, M. A. – Kendig, S. M. – Nomaguchi, K. M. – Denny, K. E. (2010). Time with children, children’s well-being, and work-family balance among employed parents. *Journal of Marriage and Family*, 72(5), 1329–1343. DOI: 10.1111/j.1741-3737.2010.00768.x.

- Moscovici, S. (1988). Notes towards a description of social representations. *European Journal of Social Psychology*, 18, 211–50.
- Munsch, C. L. (2015). Her support, his support: Money, masculinity, and marital infidelity. *American Sociological Review*, 80(3), 469–495. DOI: 10.1177/0003122415579989.
- Murinkó L. (2014) A nemi szerepekkel és a családdal kapcsolatos attitűdök európai kitekintésben: értékek és gyermekgondozás. *Szociológiai Szemle*, 24(1): 67–101.
- Nagy B. (2014). *Háttérben*. Budapest: L'Harmattan.
- Nagy B. (2016). Ki áll a sikeres nő mögött? *Socio.hu. Társadalomtudományi Szemle*, 6(2), 117–141. DOI 10.18030/socio.hu.2016.2.117.
- Neményi M. – Ferencz Z. – Laki I. – Ságvári B. – Takács J. – Tardos K. – Tibori T. (2013). *Az egyenlő bánásmóddal kapcsolatos jogtudatosság növekedésének elemzése 2010–2013 között – fókuszban a nők, a romák, a fogyatékos és az LMBT emberek*. Budapest: Egyenlő Bánásmód Hatóság. Elérve 2017. 09. 06-án a következő honlapcímről: http://egyenlobanasmod.hu/tamop/data/EBH_7_kiadvany_Final_20130619.pdf.
- Neményi, M. – Takács, J. (2006). Changing family – changing politics. *Review of Sociology of the Hungarian Sociological Association*, 2, 37–63.
- OECD Family Database (2015). Elérve 2017. 09. 06-án a következő honlapcímről: <http://www.oecd.org/els/family/database.htm>.
- Oláh, Sz. L. – Richter, R. – Kotowska, I. E. (2017). The new roles of men and women and implications for families and societies. *FamiliesAndSocieties Working Paper Series* 71. Elérve 2017. 09. 06-án a következő honlapcímről: <http://www.familiesandsocieties.eu/wp-content/uploads/2017/02/WP71OlahRichterandKotowska2017.pdf>.
- Puur, A. – Oláh, Sz. L. – Tazi-Preve, M. – Dorbritz, J. (2008). Men's childbearing desires and views of the male role in Europe at the dawn of the 21st century. *Demographic Research*, 19, 1883–1912. DOI: 10.4054/DemRes.2008.19.56.
- Radhakrishnan, S. – Solari, C. (2015). Empowered women, failed patriarchs: Neoliberalism and global gender anxieties. *Sociology Compass*, 9(9), 784–802. DOI: 10.1111/soc4.12290.
- Raley, S. B. – Mattingly, M. J. – Bianchi, S. M. (2006). How dual are dual-income couples? Documenting change from 1970 to 2001. *Journal of Marriage and Family*, 68(1), 11–28. DOI: 10.1111/j.1741-3737.2006.00230.x.
- Silverstein, L. B. – Auberbach, C. F. (1999). Deconstructing the essential father. *American Psychologist*, 54(6), 397–407.
- Schoen, R. – Rogers, S. J. – Amato, P. R. (2006). Wives' employment and spouses' marital happiness: Assessing the direction of influence using longitudinal couple data. *Journal of Family Issues*, 27, 506–528. DOI:10.1177/0192513X05283983.
- Somlai P. (2013) *Család 2.0 – Együttélési formák a polgári családtól a jelenkorig*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Sussman, D. – Bonnell, S. (2006). Wives as primary breadwinners. *Perspectives on Labour and Income*, 7(8), 10–17.
- Takács J. (2008). „Ha mosogatógép nem lenne, már elváltunk volna...” – Férfiak és nők otthoni munkamegosztása európai összehasonlításban. *Esély*, 6, 51–73.
- Takács, J. (2013). Unattainable desires? Childbearing capabilities in early 21st century Hungary. In Oláh, Sz. L. – Fratzek, E. (eds.). *Childbearing, Women's Employment and Work-life Balance Policies in Contemporary Europe*. (pp. 179–206) Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan.

- Takács J. (2017) Aktívan törődő apák Magyarországon. *Szociológiai Szemle*, 27(3):106–127.
- Tardos K. (2012). Magyarországi trendek a munkahelyi esélyegyenlőség alakulásában. *Munkaiügyi Szemle*, 56(2), 44–51.
- Thébaud, S. (2010). Masculinity, bargaining, and breadwinning. Understanding men's housework in the cultural context of paid work. *Gender & Society*, 24(3), 330–354. DOI: 10.1177/0891243210369105.
- Yavorsky, J. E. – Schoppe, K. – Sullivan, S. J. (2015). The production of inequality: The gender division of labor across the transition to parenthood. *Journal of Marriage and Family*, 77, 662–679. DOI:10.1111/jomf.12189.
- West, C. – Zimmerman, D. H. (1987). Doing gender. *Gender & Society*, 1(2), 125–151. DOI: 10.1177/0891243287001002002.
- Winkler, A. E. – McBride, T. – Andrews, C. (2005). Wives who outearn their husbands: A transitory or persistent phenomenon. *Demography*, 42(4), 525–535. DOI: 10.1353/dem.2005.0028.